

Ebu'l-Hasan el-Harakānî'de Nâz ve Niyâz Makamı

The Station of Coyness and Supplication in Abū al-Ḥasan al-Kharaqānī

Niyazi BEKİ*

Öz

Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin (ö. 425/1033) hayatını ve mânevî kişiliğini konu alan bu çalışma, onun neden tasavvuf tarihinin en büyük şahsiyetlerinden biri olduğunu ortaya koymayı ve mânevî kişiliğine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Ünlü sufilerin onun mânevî şahsiyetine dair yaptıkları yorumlar ve kendisinin tasavvufa dair sözlerinde mânevî kişiliğinin yüksek mertebesine dair ipuçlarından yola çıkarak, kendisinin bulunduğu mânevî mertebeye dair sufi kişiliğinin altı çizilmeye çalışılmıştır. Tasavvufta “nâz ve niyâz makamı” olarak bilinen yüksek bir mânevî mertebede kâmil bir sufi olarak Allah'a yakınlığı ve edindiği bu mânevî makamın niteliği yine hem kendisinin hem onu tanıyan sufilerin sözlerinden yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tasavvufta pek az kişiye nasip olan nâz ve niyâz makamı gibi yüksek makamların sahibi olan Ebu'l-Hasan Harakānî'nin kimi zaman tartışma konusu olmuş şatihyata varan sözleri de ayrı bir başlık içinde incelenmiştir. Çalışmanın amacı, nâz ve niyâz makamının yüksek mertebelerinde gezinen Ebu'l-Hasan Harakānî'nin mânevî kişiliğini olabildiğince ortaya koymak ve onun sufi kimliğini tanıtmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Harakānî, tasavvuf, nâz, niyâz, makam.

* ORCID: 0000-0003-1888-7909. Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, E-posta: niyazibeki@gmail.com.

Geliş Tarihi: 19.10.2023

Kabul Tarihi: 08.11.2023

Yayın Tarihi: 30.11.2023

Atıf Bilgisi: Niyazi Beki, “Ebū Hasan el-Harakānî'de Nâz ve Niyâz Makamı”, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2, 2 (2023): ss.XX-XX

 Bu makale uluslararası CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Abstract

This study, which is about the life and spiritual personality of Abū al-Ḥasan al-Kharāqānī (d. 425/1033), aims to reveal why he is one of the greatest figures in the history of Sufism as well as to shed light on his spiritual personality. Based on the comments of famous Sufis about his spiritual personality and the clues about the high level of his spiritual personality in his words about Sufism, it has been tried to underline his Sufi personality regarding his spiritual level. His closeness to God as a perfect Sufi at a high spiritual state, known as “the station (*maqām*) of coyness and supplication” in Sufism, and the nature of this spiritual rank he acquired have been tried to be revealed, based on his own words and the words of the Sufis who knew him. Coyness, which is granted to very few people in Sufism, is tried to be revealed in his ecstatic utterances (*shataḥāt*), which sometimes became the subject of controversy, were also examined under a separate heading. The aim of the study is to reveal the spiritual personality of Abū al-Ḥasan Kharāqānī as much as possible, who wandered in the high levels of the *maqām* of coyness and supplication and to try to introduce his Sufi identity.

Keywords: al-Kharāqānī, sufism, coyness, supplication, *maqām*.

Giriş

Bu çalışmada, “yetmiş üç yıllık hayatındaki ibadetlerini bir saat kadar kısa gören, günahlarını düşündüğü zaman Hz. Nuh’un ömrü kadar uzun bulan”¹ Şeyh Ebu’l-Hasan el-Harakānî’nin (ö. 425/1033) tasavvufi kişiliğini anlatmak amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmamızda, Harakānî’nin, orijinal olduğu kadar şathiyatı da bir miktar barındıran nâz makamında söylediği bazı sözlerinin açıklanması ve sahv makamındaki haline uygun bir haritanın çizilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışma üç ana bölümden ibarettir. Girişte kendisini yakından tanıma adına, kısaca tasavvufi hayatından bilgiler verilmiş ve ehl-i tasavvufun kendisi hakkında söyledikleri bir takım övücü ifadeler söz konusu edilmiştir. Konunun geri kalan kısmı ise, iki başlıkta ele alınmıştır. Birinci başlıkta, Şeyh Harakānî’nin, nâz makamında söylediği bazı sözleri el alınıp açıklanmıştır. İkinci başlıkta ise tasavvuf ilminin güzelliklerini gösteren ahlâkî değerler konusunda “niyâz makamı” mahsullerinden olan bir kısım eğitici ve öğretici sözlerine yer verilmiştir.

Şeyh Harakānî’nin hayatını konu alan değişik kaynaklardan istifade edilerek verilen bilgiler, onun mânevî kişiliğinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Şeyh Ebu’l-Hasan Harakānî’ nin Tasavvufi Şahsiyeti

Hicrî IV. (X.) asrın ikinci yarısı ile V. (XI.) asrın ilk çeyreğinde yaşamış olan Şeyh Ebu’l-Hasan el-Harakānî (352-425) tasavvufun temel taşlarından biri olarak bilinir. Ferîduddîn Attâr (ö. 587/1190), Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (ö. 670/1271), ‘Abdurrahmân Câmî (ö. 898/1492) ve benzeri birçok ünlü sufi müellifler, daima Harakānî’den büyük bir saygıyla söz etmişlerdir. Burada örnek olarak bazılarının ismini zikrederek övgülerini kısaca arz etmeye çalışacağız:

Meşhur sufi Feridüddin Attar, Şeyh Harakānî’yi “Meşayihin sultan-ı evtâd ve abdâlların kutbu, tarikat ve hakikatin mürşidi, kalbiyle manevi müşahedelerde bulunan, cesediyle mücadele eden bir velî” olarak tanımlar.² Zehebî’nin ve Sem’anî’nin söylediklerine bakacak olursak, Ebu’l-Hasan

1 bkz. Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, nşr. Muhammed Edib el-Carid, (Dimaşk: 1429/2008), 594.

2 Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, 573.

el-Harakānî, zahitlerden ve bulunduğu asrın şeyhi, mürşidi olan önder/mürşitlerden biridir. Harika halleri ve kerametleri çokça görülen bir velidir.³

Şems-i Tebrîzî'nin ifade ettiğine göre, Bâyezîd-i Bistâmî, Harakān köyünden geçerken şöyle demişti: “‘Yüz elli yıl sonra, bu köyden benden beş derece üstün olan bir er çıkacak.’ Gerçekten öyle oldu. Aynı tarihte Ebu'l-Hasan-i Harakānî ona mürit oldu ve onun türbesi başında hırka giydi.”⁴ Mevlânâ da *Mesnevî*'nin bazı yerlerinde Şeyh Harakānî'den övgüyle söz etmekte ve onu “Ülkenin kutbu” olarak nitelemektedir.⁵

Son dönem Osmanlı büyük âlimlerinden M. Zahid el-Kevserî'ye göre de, “Rabbani arif Ebu'l-Hasan el-Harakānî, evliyanın en büyüklerinden ve seçkinlerinin en mükemmellerindendir.”⁶ Meşhur Erzurumlu Hacı Muhammed Lutfî'nin şu dizeleri de onun mânevî yönünü güzel bir şekilde yansıtmaktadır:

Pir-i Harakānî nâmütenâhî
Kemâlât-ı kâmil Haktır penâhı,
Mir'ât-ı Muhammed evliyâ şâhı,
Tarîk-i Mevlâda merdan iledir.⁷

2. Ebu'l-Hasan el-Harakānî'de Nâz Makamı

Kulluğun hakkını vererek Allah ile dostluğu pekiştirmiş olan tasavvuf büyüklerinden bazıları nâz, bazıları ise niyâz makamında bulunurlar. Aynı kişi de bazen nâz bazen

niyâz makamında bulunabilir.

Nâz makamı, Cenâb-ı Hak tarafından sevildiğini düşünen, bunu fark eden ve bu farkındalıktan kaynaklanan coşku halindeki velilerde meydana gelir. *Allah onları (müminleri) sever, onlar da Allah'ı severler*⁸ meâlindeki ayette, kâmil müminlerin Allah'ı sevdikleri gibi, Allah tarafından sevildiklerine de vurgu yapılmıştır. Demek ki bu sevgi aslında iki yönlüdür. Asıl olan velilerin Allah'ın aşkıyla yanıp tutuşmalarıdır. Kişiyi yakaza/sahv/uyanıklık halinde tutan Allah sevgisi, seveni her zaman dikkatli olmaya, Rabbinin bir dediğini iki etmemeye, ufak da olsa hiçbir surette onu incitmemeye sevk eder. Ancak, Allah tarafından sevildiğini hisseden kişilerde bazen nazlanma hâli öne çıkar. Bu hal bir sekr, istiğrak ve mahv haline dönüşür. Veli, bu halde kendini değil, sevdiği Rabbini düşünür. Onunla görür, onunla duyar, her halinde onun zikri ile kendinden geçer mest olur. Aşağıdaki hadis-i kutside bu hakikatin işaretlerini sezmek mümkündür:

Hiz. Peygamber (s.a.v) bildiriyor: “Yüce Allah şöyle buyurdu: ‘Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafîle ibadetlerle öyle yaklaştırmaya devam eder ki, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alırım, korurum. Ben yapacağım hiçbir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar tereddüde düşmedim: O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği

3 bkz. Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru â'lami'n-Nübelâ*, (Kahire: Dâru'l-hadis, 2006), XIII: 137.

4 Şems-i Tebrîzî, *Makalat*, çev. M. Nuri Gencosman, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2006), 117; Attâr, *Tezkire-tü'l-Evliyâ*, 573.

5 bkz. Kerîm-i Zemânî, *Şerh-i Câmi-i Mesnevî-yi Ma'nevî*, (Tahran: 1380), hş. 6/572.

6 Yavuz Uzgur, *Ebu'l-Hasan el-Harakānî*, (Kars: Harakānî Vakfı Yayınları, ts.), 6.

7 age. 6.

8 Mâide 5/54

şeyleri sevmem/onu üzmemk istemem.”⁹

Bütün hareketlerinde her an Allah ile beraber olan bir velinin bu istiğrak halinde yaptığı nazlarda bazen aşırı tavırlar, görünürde uygunsuz sözler ortaya çıkabilir. Bu halde bulunan velilerin bu tavrı, aşkın verdiği sarhoşluk sebebiyle müsamaha ile karşılanabilir. Fakat sahv/uyanıklık halinde bulunan kimse için bu gibi tavır ve sözler, akli başında olduğu için müsamaha ile karşılanmayabilir.

Tasavvufu Kitap ve Sünnet ölçüleri çerçevesinde ele alan, onu Ehl-i sünnet zeminine yerleştirme çabasıyla tanınan İmam Gazzâlî, şathiyatı iki kısımda ele alır. Bunlardan ilki, Hallâc-ı Mansur ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin sözlerine benzeyen ve sufilerin aşklarını dile getiren ifadelerdir. Gazzâlî'ye göre, insan tabiatının hoşlandığı bu gibi ifadeler özellikle avam için zararlıdır. Çünkü bu gibi aşk ve muhabbet davalarında bulunanlar, bazen Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmeyi bir vecibe olarak görmeyebilirler. Özellikle avamdan olan kimseler, kulluk vecibelerini yerine getirmek suretiyle nefislerini tezkiye etmek yerine, sevgi ve aşk iddiasıyla ortaya çıkıp kısa yoldan tezkiyenin zirvesine çıktıklarını zannederler. Hatta hayatını ziraat ve çiftçilikle geçiren avamdan bazı kimseler işlerini terk edip bu zevkli mesleğe girmişlerdir.¹⁰ Gazzâlî, yukarıda geçtiği üzere, bu tür söz ve iddialarla meşgul olan kimseleri eleştirir. Bununla beraber, Bâyezîd gibi şahsiyetlerin “subhani” gibi sözleri söylemesinin mümkün olmadığını, onun bunu ancak Allah'tan hikâye ederek söylemiş olabileceğini belirtir.¹¹

9 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir en-Nasir, (Mansure: Dâru Tavki'n-Necat, 1422), 6502.

10 bkz. Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1983), I: 136.

11 ay.

İkinci kısım şathiyatı ise Gazzâlî, anlaşılması zor, hiçbir faydası olmayan, üstü kapalı ifadeler olarak görür. Ona göre bu sözler kalbi bulandıran, akli şaşırtan, dinleyenleri kast olunmayan mânâlara yönlendiren ve herkesin farklı şekilde anlayıp kendine göre yorumlamasına müsait kavramlardır.¹² Örneğin, insan ansızın bir ayna ile karşılaşır ve ona baktığında sadece aynayı görür. İlk anda aynadaki kendi suretini göremez. Böylece, gerçekte aynanın kendisini gördüğü suretle birleştiğini veya cam şişe içerisinde gördüğü şarabın, şişenin rengi olduğunu sanır. Bu da sekr hâlini ifade eden başka bir örnektir.¹³

İmam Gazzâlî, yanlış anlamalara yol açan şathiyatın olumsuz yönlerinin de olduğunu şu hadis-i şerifle de desteklemiştir: *Sizden herhangi bir kimsenin, bir topluluğa anlayamayacakları sözler söylemesi, mutlaka onlar için bir fitne olur.*¹⁴ Ayrıca Hz. Ali (kv) konuya dair şunları söylemiştir: “Ey İnsanlar! Siz Allah ve Resulünün yalanlanmasını mı istiyorsunuz? (Yalanlanmasını istemiyorsanız) İnsanlarla anlayabilecekleri bir dille konuşun, yanlış anlayacakları şeyleri söylemeyin.”¹⁵

Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan Ma'rûf-i Kerhî de nâz değil, niyâz makamını tercih eden sufilerdendir. O da şöyle demektedir: “Sufi bu âlemde misafirdir. Misafirin nazı ise ev sahibine cefadır. Edepli misafir kendisine verilecek nimetleri bekler, naz ve iddiaya kalkışmaz.”¹⁶

Nâz ile niyâz makamı arasındaki farkı çok iyi bilen Hazret-i Mevlânâ da gazellerinden birinde kendine hitaben şöyle der: “Sen naz makamında değilsin, yürü naz yapma /

12 bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, I: 136.

13 bkz. Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, (Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiye li't-Tibaa, ts.), I: 57.

14 bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, I: 199.

15 ay.

16 Abdurrahman Câmî, *Bahâristân ve Resâil-i Câmî*, nşr. A'lâhân Efsahzâd, (Tahran: 1379), hş./2000, 27.

Meyve olgunlaşmadan ağaçtan koparma!”¹⁷

Erbabı tarafından büyük bir veli olduğu ittifakla kabul edilen Şeyh Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin değişik faziletleri ve menkıbeleri ile ilgili çok sayıda eser yazılmış, konferans ve sempozyumlar düzenlenmiştir. Bu sebeple, bilinenleri tekrar etmek yerine, onun, tasavvufîla ilgili derin düşünce mahsulü olmakla beraber nâz makamında söylemiş olduğu şathiyat minvalinden bazı ifadelerini, Kitap ve Sünnet mizanlarıyla ölçüp biçerek açıklamayı münasip gördük. Bu ifadeler hakkında daha önce yapılan değişik yorumları arz ettikten sonra, bu konuya dair kendi kanaatimizi de ortaya koymaya çalışacağız.

Şath/şathiyat, ehl-i mârifet olan bazı kimselerden gayr-ı ihtiyârî olarak çıkan ve hissî bir davaya soyunup hamâsî nutuklar atmayı ifade eden bir terimdir. Şathiyat, muhakkin-i sufiyenin zellelerinden sayılır. Gerçekte söylenenler mahiyeti itibariyle birer hak ve hakikattir. Lakin, ârif olanlar bazen izn-i şer'inin olmadığı bir tarzda, söz sahibinin kendini beğendiğine işaret eden bazı ifadeler kullanabilirler.¹⁸ Ehl-i tasavvuf arasında nâz makamını, özellikle şathiyatı hoş görmeyenlerin yanı sıra, onun önemli bir irfan mertebesi olduğunu söyleyenler de vardır.

Yukarıda geçtiği üzere Mevlânâ, yerine göre bu konuya eleştirel bir bakış açısına sahip olmakla beraber, meseleye, prensip olarak yaşanan mânevî tecrübeyi dilin taşıyamayacağı ve bu tür hallerin söze sığmayacağı noktasından yaklaşmaktadır.¹⁹ “Bugün olmayacak işlere giriştim, savaş arıyorum; sarhoşların sözlerine aldırış etme, saçma

sapan sözler söylüyorum”²⁰ şeklindeki ifadeleri, ondan da bu tür sözlerin sudur ettiğini göstermektedir. Hatta denilebilir ki Mevlânâ, mânevî sarhoşluk halinde söylenen sözleri daha tatlı ve daha neşeli bulmakta, mânevî sarhoşluğa gark olmadan söylediği sözleri tatsız-tuzsuz olarak nitelendirmektedir.²¹ Örneğin o, Hallâc-ı Mansur'u “Ben Hakk'ım (ene'l-Hakk)” sözü sebebiyle mâzur kabul etmiş ve onun idam edilmesini kendine has üslûbuyla şöyle yorumlamıştır: “Ben Hakk'ım (ene'l-Hakk) sözünü sen söylemedin, O'nun şarabının esintisini söyledin. Hoca Mansur, iş böyleyken neden darağacındasın?”²²; “Fetva kalemi gaddarın elinde bulunca, şüphesiz Mansûr dâra çekilir. Bu iş ve hüküm sefihlerin olunca, peygamberlerin bile katli lazım gelir.”²³ Yine Mevlânâ'ya göre, Hallâc-ı Mansur'un Hakk'a olan muhabbeti nihaî dereceye ulaştınca kendisini yok kılıp, “ben fânî oldum Hakk kaldı” mânâsına gelen “ene'l-Hakk” ifadesini kullanmıştır. Ona göre bu söz kulluk makamının sonunu ifade eden büyük bir tevâzu örneğidir.²⁴

Daha çok vahdet-i vücûd düşüncesini sistemli hale getiren bir sufi olarak tanınan Muhyiddin İbn Arabî (ö.638/1240), *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye* isimli eserinde şathiyeler hususunda oldukça geniş bilgiler vermektedir. Ona göre, vecd halindeki sufinin ağlayıp inlemesi, sayhalar atması ve dilinden anlaşılmaması güç bazı ifadelerin sudur etmesi, zâhirî itibariyle problemli ve aldatıcıdır. Onun için âlimler bu ifadeler karşısında farklı değerlendirmelere gitmiştir. Özellikle zâhir ulemâsı

17 bkz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr. Bediüzzamân Fûrûzânfer, (Tahran: 1376), 779, no: 2079.

18 bk. Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1403/1983), I: 127.

19 bkz. İbrahim Emiroğlu, *Sûfî ve Dil: Mevlâna Örneği*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 123- 152.

20 Mevlâna Celâleddin er-Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), III: 247.

21 bkz. age. II: 367.

22 age. II: 69.

23 Tahîru'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, (İstanbul: Şâmil Yayınları, ts.), VII: 449.

24 bkz. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fih*, çev. Ahmet Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 176.

bunları hatalı bulup şiddetle reddederken, sufilerin geneli güzel bulmuş, yorumlamaya çalışmış ve hatta bazıları, bunların, insanın mânevî yolculuğundaki kemâl derecesi olarak görmüştür.²⁵

Bazı âlimlere göre şathiyat türünden ifadeler, ilahî feyz ve güçlü tecelliler altında, kendinden geçip coşan sufilerin, dışı itibarıyla akla ve şeriate aykırı gibi gelen sözlerinden ibarettir. Ancak sahv hâline gelindiğinde, sahipleri bu durumdan utanır ve Allah'a tövbe ederler. Çünkü bu tarz ifadeler, sahv hâlinin değil, sekr hâlinin yansımalarıdır. Bunlar, ilâhî bir izin olmaksızın ârifin dile getirdiği iddialar olup ârif bu durumu ancak, sahv hâline ulaştığı zaman idrak edebilir.²⁶ Fenâya eren kimse, o anda himmet ve tasarruf sahibi değildir. Çünkü Allah'ta fânî olmuş, fenâfillâha varmıştır. Bu haldeyken söylediği şathiyat içeren sözler de mazur görülmelidir.²⁷

2.1. Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nâz Makamında Söylediği Bazı Sözler

2.1.1. "Rabbim! Canımı Sen al, Azrail'e bırakma!"

Şeyh Harakânî bir defasında Cenâb-ı Hakk'a dua edip nâz makamında şöyle demiştir: "Ey Rabbim! Ecelim geldiğinde ruhumu almak için bana Azrail'i gönderme. O gelip canımı almak istediğinde: 'Bu canı sen mi verdin ki sen almak istiyorsun? Kim verdiyse o alsın.' derim!"²⁸ Aynı sözü evliyâdan Ebubekir eş-Şiblî'nin de kullandığı nakledilmiştir.

25 bkz. Ethem Cebecioğlu, "Şathiyat İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7, 17 (2006): 9, 20.

26 bkz. ay.

27 Esma Öztürk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvuftaki *İrfânî* Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği", (Doktora, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 223.

28 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 584.

Buna göre Şiblî bir gün bir münasebetle şöyle demiştir: "Azrail canımı almaya geldiğinde, ruhumu ona teslim etmem ve 'Allah'ım! Ruhumu bana hiç kimsenin aracılığı olmadan vasıtasız olarak Sen verdin, onu yine vasıtasız olarak Sen teslim al!' diyeceğim."²⁹ Bu ifadeler "dört basamaklı seyr-ü sülûkun üçüncü basamağı olan ve yalnız Allah'ın bilindiği, O'nun görüldüğü, O'nun hissedildiği ve sadece O'nun mârifet hislerinin duyulduğu 'seyr maallah' makamında" söylenmiş olmakla beraber, kul, Allah tarafından sevildiğini hissettiği için, bu ifadelerde biraz da nâz makamında bir nazlanma kokusu vardır. Tevhid-i müstağrakta kendinden geçmeyen, bâde-i aşk-ı ilâhî ile cezbe kapılmayan insanların bu tür sözler söylemesi ise, bir sû-i edep ve şımarıklık tavrından öteye geçemez.

Tasavvuf ehline göre seyr ü sülûk, yüce Allah'ın mârifetine ulaşmaya kabiliyet kazanmak için güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmaktan ibarettir. Asıl itibarıyla seyr, dört merteye üzerine tanzim edilmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

a) Seyr ilallâh: Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir. Sülûkün dört mertebesinden ilkidir. Sâlik, zikir yoluyla Allah'a urûc (yükselme) üzere hareket eder. Bunun neticesi velâyet-i suğra (küçük velilik) olup buna "fenâfillâh" denir. İki tür seyr-i ilallah vardır: Seyr-i âfakî, ki buna sülûk adı verilir; seyr-i enfüsî, ki buna cezbe denir. Nefsin arzularına sırt çevirip kalben Allah'ın iradesine teslim olmaya yönelmek, vahdetin yüzünden kesret perdesini kaldırmaktır. Bu seyrin nihayetinde fenâfillâh makamına erişilmiş olur.

b) Seyr fillâh: Allah'ta seyr demektir. Mânevî yolculuğun dört basamağından ikincisidir. Buna sefer-i sâni (cem') de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakik olmak, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak, ufuk-ı âlâya ulaşmak, bütün bedenî özellik-

29 age. 535.

lerinden kurtulmak, seyr-i fillâh'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde sâlike, âlemin yüzündeki tenteneli perdeler türünden olan hicaplar açılır; böylece sâlik, bu mertebede, ledünnî ilmin keşfine mazhar olur.

c) Seyr maallâh: Allah ile seyretmek demektir. Bu da dört basamaklı seyr-ü sülûkün üçüncü mertebesi olarak bilinir. Buna “sefer-i sâlis” veya “fark ba'de'l-cem” denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, “makâm-ı kâbe kavseyni ev ednâ” adı da verilmiştir. Seyr maallâhın sonu velâyettir.

d) Seyr anillâh: Allah'tan seyr demektir. Sülûkün dört mertebesinden sonuncusudur. Buna “telvin ba'de't-temkin” (temkinden sonra telvin) denir. Yani, kalbiyle, aklıyla, fikriyle, duygularıyla mârifetullah hususunda tam mütemekkin, sabit kadem olduktan sonra, seyr maallâhda kazandığı tevhidin bu yüksek mertebesinden insanları irşad etmek üzere daha aşağıda bulunan beşerî hayat mertebelerine tenezzül etmek ve kesretteki değişik renklere bürünmektir. Bu seyir, vahdetten (birlik) kesrete (çokluk) doğrudur. Bundan gaye, Hak'tan halka terbiye ve irşad için dönüştür. Bu yüzden, seyr-i anillâha “bekâ ba'de'l-fenâ” (Bâkî-i hakikiye mahsus olan tevhid-i müstağrak ile fenafillâh makamında fânî iken, oradan ayrılıp insan gibi fânîler arasına girmekle bir bekâ-yı muvakkate mazhar olmak), “sahv ba'de's-sekr” (mârifetullah ile kazanılan muhabbetullah şerbetiyle bir nevi sarhoşluk halini yaşadıkdan sonra, irşad niyetiyle o sekr makamından yeniden uyanık bir hale dönmek) veya “fark ba'de'l-cem” (bütün benliğiyle mâsivâyı terk ederek tevhid deryasında yüzerken, yeniden yaratan ile yaratılanı fark edecek bir temyiz ortamına dönüşmek) de denir. Bu durumdaki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.³⁰

30 bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), 564.

2.1.2. “Sûfî Mahlûk Değildir”

Şeyh Harakânî'nin bu ifadesiyle sufilerin gerçekten yaratılmış varlıklar olmadığını söylemek istediği elbette düşünülemez. *O (Allah) ki, her şeyi en güzel şekilde yarattı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı*³¹ meâlindeki âyet ve benzeri âyetlerde bütün insanların çamurdan/topraktan yaratıldığına altı çizilmiştir. Sufiler de insan olduğuna göre, ruhânî ve cismânî yönleriyle diğer insanlar gibi birer mahlûktur. Bu sebeple âlimler, özellikle ehl-i tasavvuf büyükleri, Şeyh Harakânî gibi büyük bir velinin bu sözünü açıklamaya çalışmışlardır. Tasavvuf erbabı bir kısım âlimlerin, Şeyh Harakânî'nin bu sözünü açıklarken yaptıkları yorumlardan bazıları şöyledir:

Ebu Saîd-i Ebu'l-Hayr bu sözü yorumlarken şöyle demiştir:

Yaratılmamış kişi, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın kendisini yaratmadığı kişi değildir. Zira Allah bir kimseyi yaratır ve bütün bu (insanî) sıfatları oluşturarak kendisine yerleştirir, ondan sonra o sıfatları ondan çıkarır ve arınmışlık bakımından onu, sanki (eskiden) yaratmamış ve bütün o sıfatlarla buluşturmamış gibi bir şekle çevirir. Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî, ‘Sufi gayr-ı mahlûktur’ sözünü bundan dolayı söylemiştir.³²

Feridüddin Attâr ise, onun bu sözünü şöyle yorumlamıştır: “Yani, varlığı mâdûm olan yaratılmaz. Bir anlamı da sufi halk âleminden değil, emir âlemindendir.”³³

Bu konuyu şöyle de açıklayabiliriz: Şeyh Harakânî'nin bu ifadesinde “insan” değil, “sufî” kavramı gibi insanın bir vasfına vurgu

31 Secde 32/7

32 Muhammed İbn Münevver, *Tevhidin Sırları: Esrâru't-Tevhid fi Makamâtı's-Şeyh Ebî Said*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), I: 256-257.

33 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, II: 237-241.

yapılmış olduğu hususu dikkatlerden kaçmamalıdır. Buna göre insan, sufilik vasfı itibariyle mahlûk değildir. Peki, Harakânî'ye göre sufilik nedir ki, insanı mahlûk olmaktan çıkarır? Keza, bu ifadede yer alan “mahlûk” kavramından maksat nedir ki sufi ondan uzaklaşır? İşte bu iki soruya doğru cevap bulduğumuzda bu sözün neyi ifade ettiğini de anlayabiliriz.

Harakânî'nin bazı ifadelerinde bu soruların cevabını yakalamak mümkündür. Örneğin kendisine “Sen Allah'ı nerede buldun?” diye sorduklarında, “Kendimi görmediğim yerde.” demiş ve eklemiştir: “Siz varlığınızı görmeyiniz ki, tüm varlık siz olasınız. Allah der ki,³⁴ ‘Bütün bu mahlûkatı ben yaratmışım, fakat sufiyi yaratmamışım.’”³⁵

Görüldüğü gibi Şeyh Harakânî, varlığını yokluğunda gören kimsedir. Yok olan bir şey var değildir ki, mahlûk olsun. Sufilik vasfı da, Allah'a karşı bir hiç olmayı ifade eder. Tasavvuf mesleği, varlık üzerine değil, yokluk üzerine bina edilmiştir. Yani, sufi Allah karşısında, kendini her zaman fakir, hakir, âciz, muhtaç, iyilik namına bir varlık göstermeyen, Rabbine karşı hep haya perdesine bürünen, meyyitin gassal elindeki durumu gibi, Allah'ın bütün emir ve yasaklarına itiraz etmeden teslim olan kimsedir.

Şeyh Harakânî'nin bu sözünü, mecâzî anlamda, “Sufi mahluk değil, mâdumdur /var değil yoktur.” şeklinde anlamak da mümkündür. Bu mânâyı pekiştiren Şeyh'in şu sözleri önemlidir: “Hırka ve seccade ile sufi olunmaz. Sufi, gelenek ve âdetlerle de sufi olamaz. Sufi var olmayan kimsedir.”; “Sufi, varlığa ihtiyaç duymayan bir yokluktur.”³⁶

34 Burada şunu belirtmeliyiz ki, Allah'a atfedilen böyle bir sözün kaynağına rastlayamadık.

35 Muhammed bin Munevver, *Esrâru't-Tevhîd fî Makamati's-Şeyh Ebî's-Sa'id*, nşr. Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, (Tahran: Muessese-i İntişârât-i Âgâh, 1321), I: 256-257.

36 Munevver, *Esrâru't-Tevhîd*, I: 256-257.

3. Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Niyâz Makamı

Evliyânın büyük çoğunluğunun, özellikle sahv/uyanıklık halinde iken bulunduğu niyâz makamı, Allah'ın karşısında kulun kendisinde acizlik, fakirlik ve kusurdan başka bir şey görmemesi mânâsına gelen kulluk formatına en uygun makamlardan biridir. Sevenlerin hâline de en yakışan mertebelerdendir. Çünkü seven kişi yani âşık, sevgilisinden sürekli iltifat ve teveccühünü talep ettiği gibi Allah'ı hakkıyla tanıyan, sevip sayan kimse de sürekli O'na karşı tazarruda bulunur; rızâsını, cemâlini, cennetini vs. ister; duâ ve niyâz eder.

Kulluğun bu yüksek mertebesini tasvir eden bir kısım ehl-i tasavvufun Farsça olarak seslendirdiği şu düstur çok mânîdardır: “Der tarik-i Nakşibendî lazım âmed çâr terk / Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk.” Yani, Nakşibendî tarikatinde dört şeyi terk etmek gerekir: Dünyayı terk, âhireti terk, varlığı terk ve –bunları terk ettiğini düşünüp gururlanmamak için- bütün terkleri terk.

3.1. Şeyh Harakânî'ye Ait Olduğu Bildirilen Bazı Eğitici Güzel Sözler

Büyük bir irşad görevini yerine getiren Şeyh Harakânî'nin geniş kitlelere hitap eden eğitici, öğretici mahiyette olan çok kıymetli sözleri vardır. Örnek olarak birkaç tanesini şöyle arz edebiliriz:

a. “Âlim sabah kalkar, ilmini arttırmak için çabalar; zahit de zühdünü arttırmak ister; Ebu'l-Hasan ise bir kardeşin gönlüne yücelik ulaştırma derdindedir.”³⁷

b. “Keşke bütün halkın cezası (azabı) bana çektilseydi de insanların cehennemi görmeleri gerekmeseydi”³⁸ şeklindeki sözü, onun

37 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 590; Uzgur, *Ebu'l-Hasan Harakânî*, 7.

38 Attâr, age. 586; Uzgur, age. 7.

insanlara karşı gösterdiği harikulade şefkat, merhamet ve fedakârlığın boyutunu göstermektedir.

c. “Şu iki kişinin çıkardığı fitneyi, şeytan bile çıkaramaz; dünya hırsına sahip âlim ve ilimden yoksun sûfî.”³⁹ Bu söz Harakânî’nin bilgeliğini açıkça ortaya koymaktadır.

d. “Amele devam et ki, ihlas ortaya çıksın ve ihlasa devam et ki, nur ortaya çıksın. Nur ortaya çıktığında ise Allah’ı görürcesine ibadet edersin.”⁴⁰ Bu sözüyle Harakânî, kalbin nasıl nurlanacağına ve mânevî mertebelerin nasıl kazanılacağına işaret etmektedir.

e. “Dilini Allah’tan başkası hakkında konuşmamak için mühürle! Kalbini Allah’tan başkasını düşünmemek için mühürle! İhlassız bir iş yapmamak ve helal olmayan bir şeyi yememek için de davranışlarına, dudaklarına ve dişlerine aynı şekilde mühür vur!”; “İlimden en fazla nasip alan onunla amel edendir. En faziletli amel ise, üzerine farz olandır.”⁴¹ Şeyh Harakânî’nin bu sözleri de onun Kur’ân ve sünnete göre hareket etmeyi ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

f. “Allah’ım! Eğer cennet ve cehennem olmasaydı, benim sana karşı olan muhabbetim yine aynen devam edecek ve ben senin emirlerine aynen imtisal edecektim.”⁴² Bu sözüyle Harakânî cennet ve cehennem için ibadet etmediğini, sırf Allah’ın rızasını kazanmak için ibadet ettiğini belirtmektedir.

g. Şeyh Harakânî, velâyet derecesinin ne kadar değerli olduğunu, Allah’a samimi kulluk eden kimsenin ne kadar mümtaz bir kişiliğe sahip olduğunu dillendirmek adına bize şu bilgileri de aktarmıştır:

Melekler, üç yerde Allah’ın veli kullarının mehabetinden/heybetinden çekinirler. Birincisi: Sekerat/ölüm vaktinde bir velinin ruhunu almaya gelen ölüm meleği/Azrail onun heybetinden çekinir. İkincisi: İnsanların amellerini yazan kiramen kâtibin melekleri bir velinin amellerini yazarken onun heybetinden çekinir ve göz kamaştıran amellerinin güzelliği, olgunluğu karşısında saygı duyarlar. Üçüncüsü: Kabirde insanları sorguya çeken sual melekleri olan Nekir ve Münker de veliyi sorgulamak üzere bulundukları yerde ona büyük bir saygı duyarlar.⁴³

Sonuç

Araştırmamızda ortaya çıkan sonuca göre, fütüvvet sultanı olarak bilinen Ebu’l-Hasan el-Harakânî, akranları tarafından çok büyük bir veli olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmamızda Şeyh Harakânî’nin hem nâz hem niyâz makamında gösterdiği bazı hallerine ve o makama uygun sözlerine yer verilmiştir. Kendisi hakkında yapılan araştırmaların büyük çoğunluğuna göre Şeyh Harakânî, zâhirî ilimleri bilinen medrese usûlüyle öğrenmemiştir. Fakat ilim ve irfanına bakıldığında onun ilhama mazhar bir veli olduğu anlaşılmaktadır. “Şu iki kişinin çıkardığı fitneyi, şeytan bile çıkaramaz; dünya hırsına sahip âlim ve ilimden yoksun sûfî” şeklindeki sözleri onun ilme ne denli büyük önem verdiğini ve tasavvufsuz ilmin, ilimsiz tasavvufun kâmil olmayacağı şeklindeki kanaatini de göstermektedir. Büyük iki mezhep imamının bu konudaki şu sözleri de Şeyh Harakânî’nin bu sözlerini destekler mahiyettedir: İmam Mâlik’e göre, “tasavvuf ilmine (şerîatin bâtinî/ahlâkî ilimlerine) sarılmayan bir fâkih fasık olur. Fıkıh ilmini (şerîatin zâhirî ilimlerini) bilmeyen bir sufi zındık olur. Bu ikisini bir araya getiren ise

39 Attâr, age. 598.

40 Ruhattin Yazoğlu, “Ebu’l-Hasan Harakânî’de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2014): 6.

41 Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, 599.

42 age. 592.

43 Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, 594.

muhakkik olur.”⁴⁴

İmam Şâfiî de bu bağlamda şöyle demiştir: “Hem fakih hem de sufi ol, sakın ikisinden biri olma! Bilesin ki ben sana Allah için nasihat etmek istiyorum. Çünkü tasavvuf-tan uzak bir fakihin kalbi kaskatıdır, takvanın tadını bilmez. Fıkıh bilgisi olmayan sufi ise çok cahildir, cahil kimse başkasını ıslah edebilir mi?”⁴⁵ Şu bir gerçektir ki insan ancak ruhânî tarafıyla tekâmül ettiği zaman gerçek bir insan olabilir. Kâmil bir insan olmayı sağlayan ve biri olmazsa diğeri yetersiz kalan iki unsur vardır; bunlardan biri ilim, diğeri ise tasavvuftur. Harakânî, Kitap ve sünnet kaynağından aldığı zâhirî ilim ile mânevî tasavvuf ilmi olan bâtinî ilmi birleştirmiş hem aklın hem de kalbin tekâmül yolunu göstermiştir. Harakânî, asırlar boyu insanlık camiasını kalbiyle, akıyla, zâhirî ve bâtinî ilmiyle irşad etmiş ve akranları tarafından zamanın kutbu mertebesinde büyük bir veli olarak görülmüştür.⁴⁶ Fütüvvet sultanı Harakânî'nin veciz sözleri ve mânevî etkisi günümüzde de hâlâ irşad edici etkisini göstermeye devam etmektedir.

Bu çalışmada gördüğümüz kadarıyla fütüvvet sultanı olarak şöhret bulmuş Şeyh Harakânî, ehl-i sünnet çizgisinde, Kitap ve sünneti esas alan, İslam ahlâkını kuşanan, yukarıda kısaca değindiğimiz mekârim-i ahlâkın zirvesini simgeleyen, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmayı temel ilke haline getiren büyük bir tasavvuf mürididir.

Kaynaklar

Attar, Feriduddin. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. nşr. Muhammed Edib el-Carid. Dimaşk: 1429/2008.

44 Abdulkadir İsa, *Hakaik ani't-Tasavvuf*, (y.y.: ts), 361-362.

45 eş-Şâfiî, *Dîvânü'l-İmami's-Şâfiî*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1429/2008), 42-43.

46 bkz. Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 573.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhari*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir en-Nasır. Mansure: Dâru Tavki'n-Necat, 1422.

Câmî, Abdurrahman. *Bahâristân ve Resâil-i Câmî*. nşr. A'lâhân Efsahzâd, Tahran: 1379.

Cebecioğlu, Ethem. “Şathiyat İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 7, 17 (2006).

---, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1403/1983.

Emiroğlu, İbrahim. *Sufi ve Dil: Mevlâna Örneği*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'ulûmî'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1983.

---, *Mişkâtü'l-Envâr*. Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiye li't-Tibaa, ts.

İsa, Abdulkadir. *Hakaik ani't-Tasavvuf*. y.y.: ts.

Kerîm-i Zemânî, *Şerh-i Câmî-i Mesnevî-yi Ma'nevî*. Tahran: 1380.

Kur'ân-ı Kerim Meâli. haz. Halil Altıntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî. *Fîhi Mâ Fih*. çev. Ahmet Avni Konuk. haz. Selçuk Eraydın. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

---, *Dîvân-ı Kebîr*. haz. Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

---, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî*. nşr. Bediuzzamân Fîrûzânfer, Tahran: 1376.

Muhammed İbn Münevver. *Tevhidin Sırları*:

- Esrâru't-Tevhîd fî Makamati's-Şeyh Ebî Said*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- , *Esrâru't-Tevhîd fî Makamati's-Şeyh Ebî's-Sa'îd*. nşr. Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî. Tahran: Muessese-i İntişârât-i Âgâh, 1321.
- Öztürk, Esmâ. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvuftaki *İrfânî* Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği". Doktora, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- eş-Şâfiî. *Dîvânu'l-İmami's-Şafîi*. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1429/2008.
- Şems-i Tebrîzî. *Makalat*. çev. M. Nuri Gencosman. İstanbul: Ataç Yayınları, 2006.
- Tahiru'l-Mevlevî. *Mesnevî Şerhi*. İstanbul: Şâmil Yayınları, ts.
- Uzgur, Yavuz. *Ebu'l-Hasan el-Harakânî*. Kars: Harakânî Vakfı Yayınları, ts.
- Yazoğlu, Ruhattin. "Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (2014): 1-10.
- ez-Zehabî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru â'lami'n-Nübelâ*. Kahire: Dâru'l-hadis, 2006.